

werk, precies daardoor een dehumaniserend document blijft.

Raoul BAUER

* * *

DE ZIN VAN HET MENSELIJKE ZIJN

Theo van Velthoven (red.), *Zin en zijn. Metafysische beschouwingen over het goede*. Baarn, Amboboeken, 1983 (Analen van het Thijmgenootschap, jaargang 71, nr. 3), 122 blz., ISBN 90 263 0625 3.

Het uitgangspunt van deze toch heel interessante bundel essays is een uitspraak van ETTY HILLESUM, een vrouw die in de holocaust werd vermoord, dat het leven mooi en zinrijk is. De auteurs, die de redacteur, de Amsterdamse hoogleraar middeleeuwse en christelijke wijsbegeerte Theo van Veldhoven heeft verzameld, scharen zich achter de *waarheid* van deze uitspraak. Zij gaan vanuit hun specifiek belangstellingsgebied dan afvragen hoe de zin en de zinvolheid van het zijn moet worden gedacht. Het resultaat is, zoals al gesteld interessant ... vanuit een *vak* filosofisch standpunt. Zo heeft Jan Calis het heel significant over de zin van de filosofische reflectie. Hij beoefent een ontologie of zijnsleer als metafysica, als een leer van het hoogste zijn. Helaas blijft alles zo abstract en formeel, zonder enige concrete thematisatie. De auteur die 'Troost en kritiek' wil beoefenen, blijft in een spel en een systematiek van concepten opgesloten, met niet zelden gemeenplaatsen als conclusie – zoals: "De zin van de werkelijkheid ligt niet voor het oprapen" (blz. 29). Waar blijft de *filo-phronèsis*?

J. A. Aertsen gaat in op de zin van een scholastieke stelling: 'Het zijnde en het goede zijn omkeerbaar'. De subtiele interpretatie van de auteur mondt gelukkig uit in een relationeel besluit: "De omkeerbaarheid van zijnde en goed bevat (...) de opgave van zichzelf-zijn ('zijnde') in relatie tot iets anders zijn ('goed')" (blz. 43). De werkelijkheid vraagt om een werkzaamheid in de wereld. Maar hier dringt zich de ethische vraag op: weten we wel waarom, zolang we niet weten wat we voor wie doen? Die ethiek als eerste (concrete) filosofie wordt hier niet beoefend.

Ronduit de interessantste bijdrage is van de hand van de eindredacteur. Niet alleen schreef hij een heel gemotiveerde inleiding met de verantwoording van het uitgangspunt, maar zijn eigenlijke essay, 'Het kwaad, menselijk en onmenselijk tegelijk', mag voor ons taalgebied ongetwijfeld als de meest gebalde synthese over dit thema worden beschouwd; de auteur geeft een zeer overtuigende interpretatie van de toch niet zo nieuwe opvatting dat het kwaad als een *zijnstekort* moet worden gezien.

Kan er in onze cultuur nog iets over zijn en zin gesproken worden zonder er de Oosterse spiritualiteit bij te betrekken? In dit bundeltje kennelijk niet. Ondanks onze onwennigheid hebben we toch iets gehad aan de bijdrage van B.M.J. Nagel: 'Het zelf (*atman*) als verborgen zin van ons bestaan'. Het artikel is een analyse en commentaar van een gesprek tussen Yajnavalkya en Maitreyi (Brhad-Aranyaka Upanishad II, 4). Het geheel bevat voor ons de vruchtbare suggestie dat het zelf in elk singulier wezen de particuliere singulariteit overschrijdt,

zodat *in* de mens de grondslag voor een verbondenheid met het universele Transcendente kan worden gevonden.

Een goede kritiek op de idolatrie van de wetenschappen biedt de bijdrage van L.E. Fleischhacker : 'Over de verslaving in dienst van het gesplitste atoom'. We hoeven in onze cultuur inderdaad niet beschaamd te zijn om toe te geven dat we de geest in onze eigen 'machine' zijn. W.J. Doeleman maakt van zijn kant een aantal reflecties rondom de menswetenschap : 'Mens-zijn en zin'. Ook hier enkele interessante bedenkingen en overwegingen, relativeringen en de vraag voor meer aandacht voor wat men het 'onderliggende' zou kunnen noemen. Maar als de auteur in zijn laatste paragraaf de vraag naar de zin stelt, blijft hij vaag en wordt zijn denken heel ontoereikend; de verlegenheid wordt een scherm om niet radicaler te stellen dat niemands zin in de eigen particulariteit te vinden valt, maar in het zijn voor de andere, in de liefde – of is dit een obscene woord geworden voor een 'filosofie' die academisch aanvaardbaar moet zijn ?

Jacques DE VISSCHER

* * *

TEKSTEN ETHIEK EN MORAAAL

Cor Schavemaker & Harry Willemsen (red.), *Over de moraal van de mens*. (Symposion – teksten voor filosofie-onderwijs), Alphen aan den Rijn-Brussel, 1985, 188 blz., ISBN 90 14 03383 4.

Deze verzorgde uitgave komt zeker tegemoet aan de noden van het filosofie-onderwijs buiten de specifieke vakopleiding wijsbegeerte. De samenstellers hebben van dertien auteurs teksten verzameld, voorzien van een instructieve inleiding en in dit boek gepresenteerd als te bestuderen wijsgerig materiaal en als uitgangspunt voor verder denken. Voor laatste jaars middelbaar onderwijs – althans in die afdelingen waar men van de leerlingen nog enige inspanning mag verwachten – en voor de studenten hoger onderwijs (al of niet universitair), betekent dit een interessant instrument. Filosofie-onderwijs kan eigenlijk niets anders betekenen dan nadenken bij gedachten. Daarom moet men goed kunnen lezen en interpreteren, en de oppervlakte van een tekst goed aftasten. Dit kan niet in alle haast. Vandaar dat de auteurs, Schavemaker en Willemsen, voor relatief korte teksten hebben gezorgd, opdat ze in hun volledigheid degelijk zouden kunnen gelezen worden.

Het thema is de moraal van de mens. De redactie liet haar keuze vallen op Plato, Aristoteles, Seneca, Spinoza, Kant, Marx, Nietzsche, Wittgenstein, Sartre, Levinas, Foucault, Skinner en Dupuis. Deze keuze is betwistbaar. Van de eerste elf kan men ongetwijfeld stellen dat ze representatief zijn voor een perspectief op het wijsgerig denken. Maar wat liep er in de middeleeuwse tijd zo fout dat die zelfs geen enkele vertegenwoordiger in dit boekje waard blijkt te zijn ? Tussen Seneca en Spinoza gaapt er een kloof van duizendvijfhonderd jaar. Slechts duisternis ? We missen auteurs zoals Augustinus en Thomas Aquinas. En Skinner ? Hij noemt zich wellicht 'gedragwetenschapper', maar eigenlijk heeft niemand iets aan wat hij heeft opgeschreven. Zijn boeken hebben toch niets met psychologie of wijsbegeerte te maken ! Heleen Dupuis is een filosofe van Neder-